
Zombid, tulnukad ja Slenderman: üleloomulikud olendid tänapäeva laste pärimuses

Reet Hiimäe
1.-2. dets 2016

Lasteaiaõpetajate seminar, Tartu

Ettekande fookus

- ✦ Laste uskumusolendid – trendid, mõjutajad
- ✦ Uskumusolendid ja emotsioonid – hirmud, turvalisuse taastamine, kaitsevõtted
- ✦ Vastastikmõjud: fantaasia ja päriselu
- ✦ Uskumusolendid ja keel – keelelaenu + kultuurilaenu (segunemised)
- ✦ Laste staatuse muutumine – passiivsest jälgijast aktiivseks sekkujaks

Ettekande materjal

- ✦ Koolieelikute-kooliõpilaste omasõnalised kirjeldused (unenäod, isiklikud kogemused, uskumused-oletused); vanemate laste meenutused oma lasteaia-ea üleloomulikkusega seotud kogemustest
- ✦ Eesti vanema rahvapärimuse tekstid (19. sajandi lõpp kuni 20. sajandi esimene pool) – vanemas kogumistöös pöörati lastepärimusele vähe tähelepanu
- ✦ 1992. aasta ja 2007. aasta koolipärimuse kogumisaktsioon
- ✦ 2010-2011 lasteaiapärimuse kogumine
- ✦ Materjal isiklikust arhiivist 2015-2016

Trendid, mõjutajad, keele- ja kultuurilaenud

- ✦ Televisiooni-interneti, tõlkekirjanduse, ajakirjanduse kaudu mõjutajaid rohkem kui kunagi varem
- ✦ Läbiv mõjutaja – televisioon, vähem arvutimängud-videod
- ✦ Merle Taimalu doktoritöö laste hirmude kohta (2010) – laste televisiooniga seotud hirmud ja kujuteldavate olendite hirm on muutunud kümnekonna aasta jooksul oluliselt sagedasemaks, kusjuures **koolieelikute seas** oli olendihirm hirmude skaalal kolmandal kohal (Taimalu 2010: 38). Uurimus: hirm kummituste ja monstrumite ees 75 % lasteaialastest, 50 % 2. kl lastest ja vaid 5 % 6. kl lastest.
- ✦ 2007. aasta koolipärimuse vastustest ilmnes, et ülekaalukas osa lastest vaatab sageli mitte-eakohaseid õudus- ja põnevussarju ja -filme, kas koos perega, sõpradega või üksi. Väga tihti kirjeldati vastustes konkreetsete ekraanil nähtud tegelastega seotud hirme, uskumusi ja õudusunenägusid.

Teabe üleküllus, stereotüübid ja keelekasutus

- ✦ Must-valgelt kujutatud polariseeritud hea ja paha nii tavaelu ohtude kirjeldamisel kui olendimaailmas < kordab vanemates muinasjuttudes ja uuemates muinasjutufilmides läbivaid skripte.
- ✦ Eriti just kummalisena tunduvates mitteverbaalsetes olukordades võetakse olukordade mõtestamisel appi üleloomulikkusega seotud stereotüübid. Isiklik kogemus kujundab uskumusi ja annab neile veenvuse, kuna omal nahal kogetut võetakse faktina. Samas mitteverbaalsete kogemuste sõnastamine toimub ajastuomasele traditsioonile vastavalt – mida 100 aastat tagasi tõlgendati vaimuna, tõlgendatakse nüüd nt tulnuka, zombina.
- ✦ Keelenüansid: tõlkefilmide-raamatute kaudu jõuab uus sõnavara, nimetused ja keelekasutus (koletistest saavad monsterid)

Nimetuste ja kujutelmade ühtesulamine

- ✦ Keelespetsiifika – tegelaste-olendite võõrkeelsetest nimedest ei saada sageli aru, seetõttu hakkavad need kõla sarnasuse alusel ühte sulama, näiteks järgmine: Ben Ten > Bonden > Bond. Lastele suunatud fantaasiasarja Ben 10 tegelasest Ben Tennysonist saab ühe jututeksti jooksul täiskasvanute agendifilmi agent Bond.
- ✦ *Oli öö, kell lõi 12. Bonden oli pimedas mahajäetud lossis. Järsku hakkas tulema mingi punane suits. Bonden ehmatas, et miski põleb. Siis läks Bond suitsu suunas, järsku läks kõik pimedaks [...]*

(RKM, KP 1, 128 (15) < Narva, tüdruk, 4. kl, 1992/2007)

Petšopid, Littelponid, Eilienid, Slenderman

- ✦ Võõrkeelsete nimetuste suupärased eestindused-edasiarendused; nimetuste algtähendust kas ei teatagi või on see kaotanud tähtsuse.
- ✦ Eilien < *alien* (tulnukas), Slenderman < *slender man* (kõhn mees)
- ✦ Meediast imbub uute kujutelmade-tegelaste-olenditega seoses lünklik info – tühikud täidetakse juba olemasolevate, sageli vanast pärimusest teada motiividega.
- ✦ **Slenderman** – 2009. aastal interneti fotokonkurss, kuhu oodati digitaalselt töödeldud fotosid, mis annaksid reaalsele fotodele mingi detaili lisamise kaudu mütoloogilise kõhedusttekitava mõõtme. Üks osalejaist tuli välja karakteriga, keda nimetas Slendermaniks (Slender Man), kes röövib lapsi, põhjustab nende ebatavalist/haiglaslikku käitumist (*slender sickness*) või ohustab neid muul moel. 2012. tehti täispikk film Slendermanist, mida levitati youtube's. Hiljem: üha laiemat rahvusvahelist kõlapinda leidnud väljamõeldud hirmuolend, kes hakkas toimima grupipsühhoosina ja ajendas reaalseid kuritegusid.

Rollid, rollimuutused ja staatuse ambivalententsus

- ✦ Kui ei osata seisukohta võtta, kellega või millega on tegemist, haaratakse esmajoones pärimuslike stereotüüpide järele (see täheldatav ka täiskasvanute puhul); otsused tehakse stereotüüpsete väliste tunnuste (mustas riides vana naine < nõid) järgi:

Nõid!

*Ma olin siis 11-aastane, kui me olime sõbrannaga õues. Õues hakkas juba **pimedale** kiskuma. [---] Võtsime kelgud ja hakkasime mäe poole sammuma, kui äkki nägime mäe otsas **mustas** riides vanamoori.*

*Vanamoor vaatas meile otsa ja **naeris**. Meie jooksisime kohe minema. Maja ees seisis [sõbranna] Ave ja rääkisime temale, keda me nägime. Ave tahtis samuti teda näha ja me otsustasime, et läheme mäele tagasi. Kui me sinna jõudsime, siis seda **imelikku** enam ei olnud.*

(RKM, KP 90, 272 (2) < Rakvere, tüdruk, 6. kl, 1992)

Staatuse ambivalentsus

- ✦ Erinevatest ajastutest ja kultuuridest pärit tõlgenduste paljusus, mis taandub antud tekstis reaalpõhjusele:

*Suvel tegime neljakesi heinalakka põhupallidest onni ning otsustasime, et jääme üheks ööks sinna magama. Öösel ärkasime üles, sest oli külm. Kui me natuke juttu olime ajanud, siis kuulsime katusel mingit müdinat, justnagu oleks keegi edasi-tagasi jooksnud. Kuna hirmul on suured silmad, siis mõtlesime kõige jubedamaid asju. Arvasin, et need on **UFO-d**. Sõbratar, kellega olin, arvas, et **vaimud**, mu õde mõtles, et **kodukäijad**. Me kartsime ja ei julgenud midagi teha. Aga mõne aja pärast müdin lakkas ning me jäime uuesti magama. Hommikul arutasime seda asja, kuid selgusele ei jõudnudki.*

*Meie maja nurgas kasvab üks suur kuusk, mille oksad ulatuvad katusele. Kui ma emale öisest juhtumist rääkisin, siis ütles tema, et **kuuseoksad** olidki need müdina tekitajad. Kui tuli tuul, siis oksad liikusid ja olid vastu katust (RKM, KP 40, 220/1 (16) < Järvamaa, tüdruk, 8. kl, 1992).*

Lind või UFO?

RKM KP 381 (4)

2.

Helistati Kersnale, ning vastati neile: "Tahaksime vaadata tulla jälgi, kuid pole bensini. Las lapsed joonistavimilised on ned olid. Ja, et need ~~plii~~ on tulnukad. Et sellised tulnukaid on siin kandis ennegi nähtud."

Isa hakkas pärast mõtlema mida lapsed rääkisid ja tormas tuppa kuid, siis oli juba hilja.

Paljud räägivad, et nägid nägemust, luuletasid. Mina arvan, et -pag. 382- nii väikesed lapsed seda välja ei mõtle ja, et nad kõik kolm nägemust ei näe. Esiteks seda valimust annab välja mõelda. Ja kuidas need jaljed sinna said kui nad mõtlesid Mehike oli umbes ühe meetrine. Ma ei tea kummal sarved. Need tädrukud rääkisid.
M. Kõiva.

Kujutelmade segunemine/uuenemine

-
- ✦ Kuigi laste hirmutamine on tunduvalt vähenenud, on nii 1992., 2007. kui 1016. aasta materjalis korduvaid teateid sellest, et vanemad hirmutavad **kotionuga** lapsi, kes ei uinu. Huvitav transformatsioon: kotionu asendub ühes 2007. aasta tekstis **ufoga** – iganenud kujutelmad asenduvad millegi antud kultuurikontekstis ja perioodis arusaadavama ja intrigeerivamaga: *Mind on küll täiskasvanud hirmutanud: ufo tuleb viib mu minema, kui ma hea laps ei ole. See oli aastaid tagasi minuga* (KP 2007 < Väike-Maarja < tüdruk K., 5. kl 2007).
  - ✦ Kujutelmade segunemine: *On räägitud, et täiskuu ajal muutuvad osad inimesed libahuntideks ja nad on vampiiri moodi ning tahvad inimesi verest tühjaks imeda* (KP 2007 < Väike-Maarja < tüdruk K., 5. kl 2007).
  - ✦ *Mulle väiksena öeldi, et surnuaias, kui kell lööb 00.00 öösel, siis tõusevad surnud inimesed nagu zombid üles ja käivad ringi* (KP 2007 < Väike-Maarja < tüdruk, snd 1993, 2007)

Staatus ambivalentsus 2

- ✦ Suhteliselt väheesinev, kuid mõjus – hea olendi ootamatu demoniseerumine – ka tänapäeva muinasjutufilmides esineb heaks maskeeritud pahasid tegelasi ja nende paljastamist, aga selline skript ei ole pärimuse tasandil eriti kasutust leidnud:
- ✦ *Me kutsusime tüdrukutega päkapikku välja. Me panime vett kausi sisse ja maasika, siis ootasime ja väike päkapikk tuligi. Aga järsku see päkapikk hakkas kasvama ja koledaks minema. Me tõime ruttu taskulambi ja panime põlema. Päkapikk kadus ära ja ka maasikas kadus ära (RKM, KP 1, 128 (15) < Narva, tüdruk, 4. kl, 1992)*

Emotsioonid

- ✦ On ka selliseid üleskirjutusi, kus ei selgu lapse uskumismäär ega emotsioonid (põhjus: ei osata sõnastada, šokk vms), näiteks:

Kui ma olin voodis, siis ma nägin, et minu tuba hakkas valgeks minema, siis ma läksin akna juurde ja nägin seal suurt muna (RKM, KP 1, 128 (15) < Narva, tüdruk, 3. kl, 1992)

- ✦ Sagedamini isiklikes kogemuslugudes väga ilmekad hirmuaistingute ja ehmatusolukordade kirjeldused

[Jutustaja kirjeldab, kuidas vanaema rääkis talle oma sõja-aegsest kohtumisest huntidega.] Jutustaja kommentaar: *Seda juttu rääkis mulle vanaema ühel talvisel õhtupoolikul. Vanaema rääkis nii, et ma ei saanud pärast terve öö enda silmi kinni lasta. Mulle tundus nii, nagu oleksid kõik need hundid minu juures ja kavatseksid nad minust vere ära juua ja minu ära süüa. Mulle räägiti seda, kui ma olin kuue- või seitsmeaastane (RKM, KP 1, 128 (15) < Narva, tüdruk, 4. kl, 1992)*

Emotsioonid 2

- ✦ Vanema pärimuse puhul rohkem ühisosa täiskasvanupärimusega – pealtkuuldud lood, mida räägivad täiskasvanud sugulased omavahel ega tarvitse märgatagi, et laps sellest osa saab ja nende hoiakud-sõnakasutuse üle võtab.
- ✦ Alati ei ole küsimus uskumises / teadmises, et selliseid olendeid pole olemas. Laps võib endale teadvustada, et sellist olendit ei saa olla, aga ikkagi karta. Lisaks mõjub visuaalses meedias (tele, kino) nähtu just visuaalsuse tõttu kohalolevalt ja sööbib kujutluspildina mällu, kus hakkab elama oma elu.
- ✦ Psühholoogid: 6. eluaastaks üks domineerivamaid – pimedusehirm + sellega seotud olendid
- ✦ Hirmud kapi- ja voodialuste ning pimeduses liikuvate tontlike olevuste ees on sama eredad kui mõrtsuka või pätistunud joodiku kartus (Mare Kõiva 1995)

Emotsioonid + tahtlik kontakt üleloomulikuga

- ✦ Tahtlik kontaktivõtt vaimumaailmaga võib jätta võimsa psühholoogilise elamuse ja ka neurootilise hirmukogemuse.
- ✦ Mängust eluks ajaks mällusööbiva hirmuelamuseni on väike vahemaa (Kõiva 1995).
- ✦ Vajadus põnevuse ja enese proovilepaneku järele, kuid ka enese ja oma mentaalsete piiride tunnetamine. Tõenäoliselt ei tee selliseid eksperimente lasteaiaaegsed, aga nood võivad olla juures, kui seda teevad nende vanemad õed-vennad.

*Valge daam on õuduste kuninganna. Kui olla küünlavalgel, seista peegli ees ja öelda nõiasõnad, siis hakkab kõik helendama ning peeglist võib näha, et su seljataga on naine valgetes rõivastes ja õuduste kuninganna ise on poole kehaga. Kui hakkad naerma, sirutab valge daam oma käed sinu kõrile ja kägistab su ära. **Oleme proovinud, aga alati põgenen ma enne ära, ei julge. Tean, et see on kõik vale, kuid ikkagi kardan** (EKRK I 97, 271 (15) < Tartu, tüdruk, 12. a, 1992).*

Emotsioonid: retrospektiivis jutustamine

- ✦ Varase lapseea üleloomulikud kogemused jätavad sageli kustumatu jälje ja kantakse mälus kaasa täiskasvanuikka.
- ✦ Täiskasvanueas (või noorukina) räägitud lapseea kogemused on põhjalikumalt, nüansirikkamalt sõnastatud. Kas on põhjus keeles – vanemal inimesel ongi rohkem sõnastamisoskusi ja elukogemust < seda, mida laps räägiks mõne lapseliku lausega, oskab täiskasvanu detailsemalt edasi anda? Või tuleneb see mälestuse enda muutumisest – mälestus saab aja jooksul värve juurde?
- ✦ Igal juhul tõenäoline, et laps tunneb rohkem, kui ta väljendada oskab.

Näitetekst: täiskasvanu oma lapseea kogemusest

✦ *Ja vaimude kohta ütlen niipalju, et olen ka neid näinud. [---] olin 7 aastane laps kui ma oma vanematega ühes talumajas elasin. ühel päeval kui liivakastis mängisin, märkasin, et minu poole tuleb üks mees, naerul näoga. tõusin püsti, et kodu poole joosta. äkki ilmus nagu õhust minu ette teine mees. Sattusin paanikasse ja jooksin tagasi liivakasti poole. seal oli juba kolmas mees. Jäin seisma ja nad moodustasid minu ümber ringi. seisin nende keskel, ja hakkasin nutma. nad vahtisid mind vaikides. mina nutsin ja mäletan et mõtlesin et kes te olete, mis te tahate, omal süda pekslemas rinnus. äkki nad läksid minust natuke eemale seisma, ise samal ajal mind vahtides. lõpetasin nutu ja tahtsin kodu poole joosta, kuid ei saanud, sest jalad olid nagu halvatud ja üks nendest meestest lähenes mulle imeliku näoga. hakkasin uuesti nutma ja siis see mees ütles, et tydruk, ära nuta, me ei tee sulle midagi. siis läks ta tagasi meeste juurde ja haihtusid [---]*

Vastastikmõju: meelelahutus, fantaasia, päriselu ja pärishirmud

- ✦ Eristatavad õudusjutud, mida räägitakse eelkõige meelelahutuseks ning ehmatus- ja hirmukogemusest tuleneva põnevuse pärast ja tõsimeelsed uskumused. Piir nende kahe vahel hägus – jututegelased, kellest seltskonnas räägitakse naerdes, võivad lapse üksi öösel voodis lebades osutada talumatult hirmutavaks. Nt punase täpi loo peale rääkis üks tüdruk, et tal tuli see iga kord meelde, kui ta pidi üksi keldrisse minema ja ta kartis iga kord, et punane täpp ründab teda.
- ✦ Nagu vanas pärimuses, elavnevad pärimusolendid ka tänapäeva laste pärimuses siis, kui lapsed on üksi, kui on pime või kui nad on juba mingil muul põhjusel ärevil (nt nähtud põnevast telesaatest või filmist).
- ✦ *Kui ma olin **üks** kodus ja vaatasin televiisorit ja juba läks **pimedaks**, siis ma läksin kööki maiustama. Kui ma läksin mööda **pimedat koridori**, siis mul oli **niisugune tunne, nagu toas oleks mingisugune koletis** (RKM, KP KP 1, 128 (15) < Narva, poiss, 4. kl, 1992).*

Fantaasia või päriselu?

✦ Ealine diferentseerumine (vanemad lapsed ei usu):

Kui ma olin umbes 6-7-aastane, siis naabripoiss, kes oli minust 5 aastat vanem, rääkis mulle ja teistele minu sõbrannadele, et kord oli tema tuppä läinud ja äkki oli ta kapist välja pistetud must käsi. Meie muidugi jäime uskuma ja mäletan, et toas olles, eriti õhtul magama minnes vaatasin tihti kapi ukse poole. (RKM, KP 43, 271 (1) < Pärnumaa, 8. kl (1992)

✦ Grupimõju, grupikäitumine:

Me kartsime varem oma külas kõik punast kätt. Nii kui keegi hüüdis: „Punane käsi tuleb!“, jooksisime kõik tuppä ja sellel õhtul polnud enam õues ühtegi last näha. (RKM KP 18, 237 < Märjamaa, tüdruk, 9. kl, 1992)

Fantaasia või päriselu? 2

- ✦ Kohasidusus – hirmuolendid seotud kindlate kohtadega; hirmuolend ise võib paigutuda kuhugi inimese ja üleloomuliku piirialale:
- ✦ 11-aastane poiss: „*Ma ei tea, aga pigem on ta inimene. Aga ta on küürakas, üleinimsuurune ja tal on vahepeal palk käes – nagu pesapallikurikas, aga palgisuurune.*“ [---] „*Ta on umbes nagu Slenderman, aga ta ise pole Slenderman.*“
- ✦ Seega jääb kirjeldatud kujutelma puhul olendi staatus ebamääraseks, inimkuju on kombineeritud hiiulike omadustega, lisaks on aimatavad meediamõjud, näiteks viide pesapallikurikale, millest on saanud meedias seoses viimastel aastatel toimunud raskete õigusrikkumistega vägivallakuritegude koondmetafoor. Samuti viitab meedia kaudu levivatele kujutelmadele võrdlemine Slendermaniga (intervjuu poisiga, snd 2005, Tartumaa, 2016).

Kaitsemehhanismid

- ✳ Tõrvalisuse taasloomise vahendid õpitakse sageli samadest allikatest, kust on pärit hirmud – meediast, kuulnud pärimusest. Üleloomulikkusega seotud hirmude vastu üleloomulikud kaitsevõtted.
- ✳ Nii nagu vanemas täiskasvanupärimuses, kus pahatahtlike üleloomulike olendite vastu aitab kavalus ja nutikus, jätkub see tänapäeva lastepärimuses, lisaks ka vältiv käitumine ja kujutlusvõime tasandil agressioon.

Tüdruk 7 a: *Pahad on kummitused, kollid, ahjualused. Head on kaitseinglid ja haldjad. Appi kutsutakse niiviisi, et palud abi, ning pahade eest tuleb kappi pugeda.* Poiss 11 a: *Pahad on mutandid, head on kaisumõmmid ja ka kassid. Häid kutsutakse appi nende peale mõeldes ning pahasid saab mõtte jõul kontrollida.* Tüdruk 13 a:

Pahad on trollid ja sookollid. Head on kaitseinglid ja majavaimud. Häid saab appi kutsuda nende peale mõeldes ning halbu saab tõrjuda, kui mõtled ilusate asiade peale – see ei lase halba ligi (eravestlus, 2016).

Kaitsemehhanismid – täiskasvanu roll

- ✦ Lapsed võivad usundilisi kaitsemehhanisme kasutada nii usundiliste hirmuolendite (näiteks kollid, tulnukad, vampiirid) vastu kui ka mitte otseselt üleloomulikkusega seotud hirmude pareerimiseks (nt kaitsvate amulettide, buddha- ja kaitseinglikujude või unenäopüüdjate kasutamine halbade unenägude või halva tuju ärahoidmiseks).
- ✦ Vahel on hirmud liiga suured ja laps ei saa nendega ise hakkama.
- ✦ Täiskasvanu/ õpetaja roll: ei tasu eitada lapse kogemust (nt veenda, et vaime pole olemas). Parem on lahenduskeskne lähenemine < mida sa teha saad, et hirm ära läheks või mida sa teha saad, et koletisest jagu saada. Kui laps küsib abi (näiteks koletiste vastu, kes teda unenäos ründavad või WC-s varitsevad), siis
ulatada talle kasvõi joonistatud võlumõõk või
lubada kaissu võtta mänguklotsist püss.

Kokkuvõte

- ✦ Tugev meediamõju; sõnavara uuenemine meediamõjude-
kultuurilaenude kaudu – kujutelmade heterogeensus
- ✦ Meedia toob hirmud, kuid ka kaitsemehhanismid < laps kui aktiivne
toimetulija, hea võidab kurja
- ✦ Põhihirmud: hirm surma ees, hirm teistsugususe ees, hirm ootamatuse
ees, lahutushirm. Olendipärimus, sellega seotud hirmud ja
toimetulekuviisid oluline osa sotsialiseerumisprotsessis < ohtlik siis,
kui hirmud muutuvad neurootiliseks, kergemal kujul pigem laiendab
fantaasiat ja muudab maailma rikkamaks.
- ✦ Teatud vanuses pimedas voodialuste ja kapitaguste kontrollimine /
vältimine – universaalne. Kui muu ei aita, aitab teki üle pea
tõmbamine (Alfred Hitchcock).
- ✦ Pedagoog / lapsevanem saab olla isik, kes julgustab aktiivset
toimetulekut nii mütoloogiliste, psühholoogiliste kui ratsionaalsete
abivahendite toel.

Aitäh kuulamast!

